

САЯСИЙ РЕЖИМДЕРДИ ИЗИЛДӨӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК-МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Темирбекова Асель, Кыргыз Республикасынын тышкы иштер министрлигинин алдындагы К.Диканбаев атындагы Дипломатиялык академиянын аспиранты, эл.дарек: asel_temirbekova92@mail.ru

Аннотация. Саясат таануу илиминдеги саясий режимдерди изилдөөнүн көп жылдык салты жана өнүккөн теориялык жана усулдук негздери бар. Коомдук илимдерде “саясий режим” категориясы түрдүү аныктамаларга ээ. Сунуш кылынган аныктамаларды жалпы жонунан эки багытка: минималдык (процедуралык-электоралдык) жана кеңири (саясий-коомдук) деп бөлсөк болот. Заманбап саясий илиминде, азыркы мезгилге чейин авторитаризмге демократияга салыштырмалуу бир кыйла аз көңүл бурулуп келген. Авторитардык мамлекеттердеги демократиялашуу аракеттери аларга кызыгуу толкунуна себепкер. Бирок ага жеткенче авторитардык режимдер изилдөө кызыкчылыгынын сыртында калып жатат.

Саясий теоретиктердин жаңы иштеп чыгуулары артыкчылыктарга ээ, анткени алар радикалдуу демократия гана эмес, ошондой эле өткөөл режим түрлөрүн, авторитардык субтүрлөрдүн алкагында кыймылдарды жана режимдердин демократиялык эмес бир түрүнөн авторитаризмдин башка түрүнө өзгөрүүнү эске алуу менен режимдик өтүүлөрдү аныктоого мүмкүндүк берет. Бул макала демократиялык эмес өткөөл саясий режимдерди изилдөөнүн теориялык-усулдук негиздерин кыскача анализдөөгө арналган.

Сыр сөздөр: конституция, автономия, партия, саясий система, демократия, тоталитаризм, улут, эгемендик, коррупция, клан, авторитардык башкаруу.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH OF POLITICAL REGIMES

Temirbekova Asel, Graduate student Diplomatic academy Named after Kazi Dikambaev of the Ministry of foreign affairs of the Kyrgyz Republic, e-mail: asel_temirbekova92@mail.ru

Annotation. Political science has fostered long-standing traditions and developed theoretical and methodological foundations of the study of political regimes. In social science, the category “political regime” has different definitions. The existing definitions can basically be divided into two groups: minimalistic (process-electoral) and broad. In modern political science, up to today, very little attention has been paid to the study of authoritarianism than democracy. The democratization processes in post-Soviet authoritarian states are the reason of increased interest in their study. But until the goal is reached authoritarian regimes still remain outside the area of research interests.

New theoretical and methodological approaches of researchers of modern political regimes have several advantages. They provide opportunities for the scientific definition of not only the processes of radical democracy, but also the varieties of transitional regimes, the transition from one type of democratic regimes to another, and, on the whole, an objective definition of the essence of transitional processes from communist totalitarianism to liberal democracy. This article is devoted to a brief analysis of the theoretical and methodological foundations of the study of undemocratic transitional political regimes.

Keywords: constitution, autonomy, party, political system, democracy, totalitarianism, nationality, corruption, clan, authoritarian governance.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЖИМОВ

Темирбекова Асель, аспирантка Дипломатической академии МИД КР им. К.Диканбаева, эл.адрес: asel_temirbekova92@mail.ru

Аннотация. В политической науке выработаны многолетние традиции и развитые теоретические и методологические основы исследования политических режимов. В общественной науке категория “политический режим” имеет разные определения. Существующие определения в основном можно разделить на два направления: минималистический (процессуально-электоральный) и широкий. В современной политической науке, вплоть до сегодняшних дней, очень мало внимание уделялось исследованию авторитаризма, чем демократии. Процессы демократизации в постсоветских авторитарных государствах являются причиной возросших интересов к их исследованию. Но пока поставленная цель не достигнута авторитарные режимы по-прежнему остаются вне зоны исследовательских интересов.

Новые теоретические и методологические подходы исследователей современных политических режимов имеют ряд преимуществ. Они дают возможности научного определения не только процессов радикальной демократии, но и разновидности переходных режимов, перехода с одного вида демократических режимов на другой, и в целом объективному определению сущности переходных процессов от коммунистического тоталитаризма к либеральной демократии. Данная статья посвящена краткому анализу теоретико-методологической основы исследования недемократических переходных политических режимов.

Ключевые слова: конституция, автономия, партия, политическая система, демократия, тоталитаризм, национальность, коррупция, клан, авторитарное управление.

Саясат таануу илиминдеги саясий режимдерди изилдөөнүн көп жылдык салты жана өнүккөн теориялык жана усулдук негздери бар. Коомдук илимдерде “саясий режим” категориясы түрдүү аныктамаларга ээ. Сунуш кылынган аныктамаларды жалпы жонунан эки багытка: минималдык (процедуралык-электоралдык) жана кеңири (саясий-коомдук) деп бөлсөк болот.

Минималисттик багыт Й.Шумпетердин [1] эмгектеринде баяндалган демократиянын элиталык теориясынан жана Р.Далдын [2] “полиархия” концепциясынан башат алган. Теоретиктердин экөөсү тең режимди элитаны ротациялоонун механизми (ыкмасы) деп түшүнүшкөн. Й.Шумпетер демократиялык режимди “шайлоочулардын добушун тартууда жетишкендиктерге ээ болгон белгилүү индивиддерге саясий чечимдерди чечүү мүмкүнчүлүктөрүн берген саясий ыкма (институционалдык түзүлүш)” деп аныктаган [1, 269]. Р.Даль саясий режимдердин типтелишин эки ракурстун: саясий жактардын (субъекттердин) атаандашуу даражасы жана массалардын саясий жараяндарга катышууга жетүү деңгээлинин негизинде түзгөн. Бул эки критерийлердин максималдуу мааниси демократиянын (полиархиянын) минималдуу белгилери болуп саналат, жана алардын баарынын же кайсы-биринин жоктугу демократиялык эмес режимдердин түрүн: көмүскө үстөмдүк (гегемония), ачык үстөмдүк (гегемония) жана атаандаштык олигархияны бардыгын белгилегенге мүмкүндүк берет [2, 9-12].

Бул ыкмага ылайык, саясий режим бийликке жетүү каналдарын аныктаган эрежелердин жана жол-жоболордун жыйындысы катары түшүндүрүлөрүн белгилей кетүү жеңил болот. Режимдин минималисттик аныктамасы саясий илимдерде кеңири таралгандардын бири болуп калды.

"Саясий режим" түшүнүгүн аныктоодогу *кеңири багыт*, аны мамлекеттик кызмат орундарына кирүү канал катары гана эмес, мамлекеттик башкаруу, бийликти жүргүзүү жана мамлекеттик бийликтин коом менен өз ара аракеттенүү механизмдеринин кең спектри сыяктуу аспектилерди өзүнө камтыган көп маанилүү аныктаманы чечмелөөдөн турат. Режимди өлчөөнүн төрт ченемин: өлкөдөгү калктын саясий мобилдүүлүгүнүн даражасы, коомдук-экономикалык плюрализмдин чектери, өкүм кылган идеологиянын болгону же жоктугу жана бийликти ишке ашыруудагы конституциянын ролу сунуш кылган окумуштуулар Х.Линц менен А.Степандын түшүнүгү (концепциясы) бул ыкманын жакшы белгилүү мисалы болуп саналат [4]. Бул көз караштан алганда режимдин тиби шайлоо процедураларынын жана шайлоо жараянынын сапатын баалоонун негизинде гана эмес, коомдук-экономикалык, бийлик-башкаруу жана маданий мүнөздөгү болушунча кеңири көрсөткүчтөрдүн негизинде аныкталат.

Айтылган эки багыттын чегинде "саясий режим" категориясын аныктоодогу айырма коом менен мамлекеттик өз ара катнашуунун тигил же бул деңгээлине басым жасоодо турат.

Ошондуктан, тиги же бул өлкөдө авторитардык режимдин жана демократиялык тартыштыгынын келип чыгуу себептерин түшүнүү үчүн, ошондой эле белгилүү режимдин түрүн аныктоо үчүн талдоо чөйрөсүнө бийлик орундарына жетүү тармагын гана эмес,

бюрократиянын сапаты сыяктуу параметр менен байланышкан мамлекеттик башкаруунун тармагын киргизиш абзел. Постсоветтик өнүгүүнүн мисалында төмөндө көрсөтүлгөндөй, шайлоо практикасынын сапатынын эрозиясы бюрократиянын рационалдаштыруу жараянынын [5] аягына чыкпаганынын жана мыйзамдын күчүнө (power of law) караганда күчтүүнүн укугунун (law of power) үстөмдүк кылуусунун кесепети болуп эсептелет.

Мындан тышкары, мурдагы союздук республикалардын режимдерин талдоо үчүн шайлоо жараянынын сапатын бир чендүү баалоо жана «авторитаризм - демократия» дихотомиялык чени менен гана бекитилиши таанып билүү мүмкүнчүлүгүн чектейт, себеби калыптанган постсоветтик режимдердин авторитардык табияты ачык көрүнүүдө. Өлкөлөрдүн ар бириндеги авторитардык калыптардын өзгөчөлүктөрүн баалоо, ошондой эле ар кандай демократиялык эмес түрлөрдүн чегинде режимдик өзгөрүүнү белгилөөгө мүмкүндүк берген түшүнүк картасын (типологиясын) иштеп чыгуу кыйынга турат. Бул маселелер үчүн, бийликке жетүү каналдарын баалоодон тышкары, авторитардык өкүм сүрүүнүн мүнөздүү механизмдери тууралуу кошумча маалымат бере ала турган мамлекеттик башкаруу өзгөчөлүктөрүн эске алуу маанилүү.

Постсоветтик авторитаризмди талдоонун изилдөө көйгөйлөрүнөн улам "саясий режим" категориясын шайлоо жараянынын сапаттык жана атаандаштыктын бир өлчөмдүү мерчемдин чегинде гана карап чыгуу аз натыйжа берчүдөй. Режимдин жалпы табиятын, б.а. анын авторитардык же полиархиялык (демократиялык) мазмунун гана эмес, авторитардык тажрыйбанын мүнөзүн аныктоо үчүн башкаруу моделинин түрү жана анын расмий институтташтыруу денгээли сыяктуу критерийлерди да эске алуу маанилүү. Ошондуктан, бул изилдөөдө, саясий режим бийлик кызматтарына жетүү каналдарын жөнгө салуучу жана мамлекеттик башкаруунун моделин калыптандыруучу расмий жана расмий эмес эрежелердин жыйындысы катары аныкталат.

Изилдөө үчүн негизги категорияны тактап жатып, алгач авторитаризм менен режимдин башка түрлөрүнүн ортосундагы айырманы айкындап алуу зарыл.

Саясий илимдерде демократияны теориялоонун узак салты бар, ал эми авторитаризм акыркы мезгилге чейин демократиянын негизги мүнөздөмөлөрүнө ылайык келбеген режимдин бардык түрлөрү камтылган калдыктык категория катары саналып келген. Натыйжада, авторитаризмдин элементтери жана белгилери жетиштүү түрдө тутумдаштырылбаган жана концептуалдуу негизделбеген бойдон калууда.

Заманбап саясий илиминде, азыркы мезгилге чейин авторитаризмге демократияга салыштырмалуу бир кыйла аз көңүл бурулуп келген. Чемпиондорго караганда уттургандарга аз көңүл бурулган спорттук журналистика сыяктуу, саясат таанууда авторитаризмдин белгилери бар өлкөлөргө келечекте демократия аттуу байгеге жетүү зарылчылыгы алдында турган, азырынча “ийгиликсиздер” сыяктуу көз караш кеңири жайылган. Авторитардык мамлекеттердеги демократиялашуу аракеттери аларга кызыгуу толкунуна себепкер. Бирок ага жеткенче авторитардык режимдер изилдөө кызыкчылыгынын сыртында калып жатат.

Ошого карабастан, авторитардык режимдерди изилдөө тарыхы, албетте, бар. Саясий илимдер алкагында авторитардык режимдерди изилдөө тарыхы жөнүндө сөз кылсак, изилдөөнүн бул багытынын өнүгүүсүнүн үч баскычын (үч толкунун) [6] бөлүп чыксак болот. Ар бир баскыч С. Хантингтон [7] бөлүп чыккан демократиялаштыруунун толкундарынын аякташы менен шартталган. Иш жүзүндө, бул дүйнөдөгү демократиялык катары таанууга боло турган режимдердин санынын кыскаруусун билдирген. Өз кезегинде, демократиялык эмес режимдердин саны көбөйгөн. Дүйнөлүк контекстте демократиялаштыруу кадамдарды аяктагандан кийин болгон “авторитардык артка кетүүлөр” бул жараяндарды пайда кылган себептерин түшүнүү жана демократиялык эмес режимдердин жаңы түрлөрүн аныктоону талап кылган. Ошон үчүн, "авторитардык артка кетүү" авторитаризм кубулушуна академиялык кызыкчылыктын жарылуусун чакырган жана ушул маселе боюнча изилдөөлөрдүн саны өсүшүнө алып келгендиги таң калыштуу эмес.

Саясий режимдердин демократиялык эмес түрлөрү талдоонун басымында саясий ойдун

калыптануусунун башталышында эле калган. Антикалык мезгилде эле философтор саясий түзүлүштүн тирания, олигархия, аристократия, диктатура жана башка ушул сыяктуу түрлөрүн бөлүп чыгышкан¹. Бирок, авторитардык режимдердин бир кыйла системалуу жана эмпирикалык негизделген изилдөөсү тууралуу ХХ кылымда саясий илимдин өзгөчө илимий тартип катары пайда болуусу менен гана айтса болот.

Авторитардык режимди изилдөөнүн биринчи баскычы 1922-1942-жж. европалык мамлекеттердин көпчүлүгүндө оңчул (фашисттик) жана солчул (коммунисттик) түрлөрдөгү тоталитардык диктатуранын орношунан улам авторитардык артка кайтуунун натыйжасында болгон.

Экинчи баскыч. ХХ-кылымдын орто ченинен тарта тоталитардык режим окумуштуулар тарабынан сынга учураган, себеби демократиялаштыруунун экинчи толкунунун аяктоо жана дүйнөнүн кезектеги “авторитардык артка кайтуу” фазасына кирүү баскычында калыптанган авторитардык режимдердин жаңы түрлөрү тоталитаризм тууралуу классикалык окуулар сүрөттөгөн моделдин мүнөздөмөсүнөн кескин айырмаланган.

Дүйнө жүзү боюнча ар кандай өлкөлөрдөгү “авторитардаштыруунун” [9] жаңы жараяндары заманбап демократиялык эмес режимдердин маңызын шайкеш түшүнүү үчүн башка теоретикалык схемаларды түзүүнү талап кылган. Бул түшүнүктүк (концептуалдык) иштеп чыгууларды авторитаризмди изилдөөнүн экинчи баскычы деп аныктаса болот.

Үчүнчү баскыч. Испанияда франконун режиминин кулашы менен башталган "демократиялаштыруунун үчүнчү толкуну", авторитаризм көйгөйлөрү боюнча илимий изилдөөчөлүк кызыгуунун кескин кыскарышына алып келген. Кезектеги дагы бир өзгөрүүлөр ХХI кылымдын башында, дүйнө жүзү демократиялык диффузиянын [10] аякташынын алдында турганы айкын болуп авторитардык артка кайтуунун жаңы толкунунун башталышы тууралуу сөздөр башталганда белгиленген. 2012-жылдын маалыматтарына ылайык 195 мамлекеттердеги саясий режимдердин түрлөрү төмөнкүдөй бөлүнгөн: 90 өлкөдө бириктирилген демократия (46,1%); өткөөл режимдик өзгөчөлүктөр 58 учурда байкалган (29,7%); авторитардык режимдер 48 өлкөдө сакталып, изилденген мамлекеттердин 24,1% ын түзгөн [11].

Ошентип, Л.Даймонддун демократиялаштыруунун үчүнчү толкунунун аякташы жана дүйнөнүн авторитардык арка кайтуунун кезектеги баскычына кирүүсү тууралуу билдирүүсүн кыйла реалдуу деп кароого болот [8]. Мунун баары табигый түрдө демократиялык эмес саясий режимдерге академиялык кызыкчылыктын жана заманбап учурда бул темага арналган изилдөөлөрдүн өсүшүнө алып келген. Авторитардык режимдердин факторлорун, мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана өнүгүү логикасын талдоого заманбап кызыгуунун кайра жаралуусун авторитаризмдин жаңы формаларын саясий андап билүүнүн өнүгүүсүнүн үчүнчү баскычы катары белгилөөгө болот.

Азыркы учурда окумуштуулар тарабынан иштелип чыккан авторитардык режимдердин жаңы типтерин бардык диапозонун негизги классификациялык критерийлерге ылайык шайлоочулук (электоралдык), актордук жана институционалдык деп бөлүүгө болот.

Шайлоочулук (электоралдык) ыкма. Шайлоочулук ыкманын өкүлдөрү Шумпетер-Далдын салтынан түртүлүп, негизги критерий катары элиталардын атаандаштыгын пайдаланышат.

Ошол эле учурда заманбап саясат таануучулар арасында формалдуу демократиялык институттардын болушу режимдин демократиялык табияты эмес гибрилдештирилиши тууралуу айтаары жөнүндөгү ой кеңири жайылган. Бул институттардын чыныгы ишкердүүлүгү алардын болгондугуна караганда, режимдин мүнөзүн аныктоодо маанилүү роль ойнойт. Ошон үчүн, гибридик режимдерди демократиялык эмес, авторитардыкка тандык кылуу туура болот саналат.

Демек, бүгүнкү күндөгү изилдөөчүлөр өткөөл режимдерди жана саясий системаларды “боз аймак” [12] баскычында башка таризден изилдеп, аларды демократиялык эмес деп карап авторитаризмдин жаңы түшүнүктөрүн иштеп чыгууда. Азыркы учурда академиялык чөйрөдө

таанылган алардын экөөнү тандап алсак болот. Бул А. Шедлер [13] тарабынан сунуш кылынган “шайлоочулук авторитаризм” (electoral authoritarianism) теориясы жана С.Левитский жана Л. Вейдин [14] “мелдешүүчүлүк авторитаризм” (competitive authoritarianism) концепциясы.

Бул теориялар бир катар жалпы мүнөздөмөгө ээ. Биринчиден, сунуштаган эки теория тең саясий режимди аныктоо үчүн негизги критерий катары шайлоо жараянынын тазалыгы жана калыстыгы түрүндөгү шайлоо параметрлерин колдонгон.

Ошентип, А.Шедлер үчүн дал ушул критерий авторитаризмдин түрлөрүн бири-биринен жана демократиядан айырмалоонун басымдуу негизи болуп берген. Окумуштуу авторитаризмди жабык жана шайлоочулук деп бөлгөн. Режимдин биринчи түрү саясий элитаны тандоонун механизми катары шайлоону пайдаланбайт, же болбосо шайлоо жөн гана оюн катары толук атаандаштык эмес мүнөздө болот. Шайлоочулук авторитаризмдин алкагында, биринчиден, шайлоолор жүргүзүлөт жана режимин мыйзамдаштыруунун жалгыз механизми болуп саналат; экинчиден, аларда катышууга каршылаш (оппозициялык) күчтөрдүн реалдуу мүмкүнчүлүгү бар болгондуктан атаандаштык мүнөзгө ээ болот. Ошондуктан шайлоочулук авторитаризмде шайлоо тартиптеринин мааниси чоң жана бийликтегилердин саясий атаандаштары аларды пайдаланып режимди кулатууга реалдуу коркунуч келтириши да ыктымал. Ошол эле учурда, шайлоочулук авторитаризмдин алкагында үгүттөө жана шайлоо жараянынын мүнөзү демократияларда болуп жаткан шайлоолордон кыйла айырмаланып турат. Оппозицияга шайлоого катышканга уруксат берилет, бирок мыйзамдардын тез өзгөрүлгөнүнө, ошондой эле бийликтегилердин кызмат абалынан кыянаттык менен пайдаланганына байланыштуу президенттин саясий каршылаштары бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ эмес жана шайлоодо женишке жетүүгө мүмкүнчүлүгү чектелүү. Натыйжада, шайлоо элдин эркин аныктоого мүмкүндүк берген демократиялык институт эмес, авторитардык лидерге оппозицияны жаманатты кылуу жана жалпы элдик колдоонун бардыгын үгүттүк түрдө көрсөтүүгө мүмкүндүк берген бийликтик тескөөчү башкаруу механизми болуп калат [15].

Өзгөчө гибриддештирилген режимдин субтүрү катары мелдешүүчүлүк авторитаризмди негиздөөдө С.Левитский и Л.Вэй шайлоочулук ыкманын методологиясына басым кылышкан. Бирок алардын режимдердин жалпы типтештирилиши Х.Линц сунуш кылган көп кырдуу сыпаттарды камтыйт. Классификациялоонун бир кыйла катуу шайлоочулук түрүн алады жолдоочулары сунуш кылышкан.

Деген менен авторитаризмди көп учурда автократия менен чаташтырып, аны бир беткей терс мааниде сыпатташат. Бу жагынан ала-кула түстөгү, ар кыл түрдөгү либералдар өзгөчө айырмаланып жүрүшөт, бирок алар классикалык демократиянын өлкөлөрү XIX жана XX кылымдарда эчен курдай авторитаризмден демократияга жана демократиядан авторитаризмге өтүп турганын сопсонуи билет. Бул режимдер дегинкисин алганда айныксыз жакшылыктын же айныксыз жамандыктын түгөйлөшү катары эсептелбейт, ар биринде артыкчылыктары менен кемчиликтери болору ырасталат. Дал ушул өлкөлөр эле тоталитаризмдин бонапартизм жана фашизм өндүү өнөгөлөрүн жаратканы, алардын бешиги болгону да моюндалат.

Эгер тоталитаризм менен демократия өз ара салыштыргыс көрүнүшкө кирсе, ал эми авторитаризм менен демократиянын ортосунда ич ара табигый байланыш болот. Тээ 30-жылдары эле дүйнөлүк политологиянын классиги, либералдык демократиялык теориянын бир түркүгү катары таанылган Х.Арендттин минтип жазганы бар: "Авторитардык башкаруу деген нерсе бар. Бирок анын не тирания, не диктатура, не тоталитардык башкаруу менен эч кандай жалпылыгы жоктугу анык иш" – деп белгилейт профессор Ж.Сааданбеков [16]. Авторитаризмди ар жагынан жамандап жаткан радикал-либералдар өздөрүнүн абройлуу либерал-мэтринин пикирине кулак салышы керек эле, бирок андай болбой жатат. Чындыгында Х.Арендт бу жерде билимгөй авторитаризмди же биз азыр айтып жүргөн "башкарылма демократияны" эске алган. Казакстандын мисалы көрсөтүп тургандай, харизмалуу, жогорку

профессионалдуу лидер менен массанын ортосунда тике байланыш түзүлгөн учур билимгөй авторитаризди билдирет [16, 220].

Биз агылгалап баам салып, байкап жаткандай, президент Н.Назарбаев өзү массаны мобилизациялоо жагынан чон мүмкүнчүлүгү бар адам, ошол массага таянып, бюрократиянын каршылыгын баса алганга жөндөмдүү лидерлердин бири десек болот. Ушундан улам Казакстанда күчтүү мамлекет сакталып турат, бу жерде эч качан зобун-зомбулук, аламанчылык жана криминал үстөмдүк кыла алган жок. Кала берсе реформанын эң оор жылдарында деле Казакстандын эли мамлекеттик институттарды колдоду, Назарбаевдин кадыр-баркы туруктуу түрдө жогорку деңгээлден түшпөй турду. Минтип коомду демократташтыруу ишине мамлекет лидери өзү огожо болуп, ал эми кучтуу мамлекет парламенттик демократияны өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүнө башкы коридор болуп бере алган учур өтө сейрек кезигет [16, 220].

Кыргызстанда, мунун тетирисинче, либералдык демократизациялоо сымактанган чүмбөт артында, "КМШнын эң либеарлдуу президенти" аталган президенттин тушунда ичкертетен билимгөй авторитаризм эмес, бюрократиялык авторитаризм орноду. Элден абдан обочолонуу, чиновниктердин чексиз бийлиги, коррупциянын шумдуктай масштабы анын мүнөздүү белгилери болуп калды [16, 221].

Акаевдин режими акыркы жылдары жалаң өзүнүн гана бийлик укуктары менен түзүлгөн абалды сактап калууга гана баш коюп, саясий системаны реформалоо социалдык-экономикалык өнүгүүсүз жана модернизациялоосуз жүргүзүлүп калганы кокусунан эмес эле. Мунун баары эмне менен бүткөнү жалпыга маалым.

2000-жылдар андан мурдагы он жылдыктын гана желкесинде турат. 1990-жылдары болбогон сапаттык кандайдыр бир жаңы тенденциялар акыркы он жылдыкта ныпым байкалган жок. Бакиевдин бийлиги ошол эле акаев бийлигинен өнүп чыкты, бу бийликтин түйүлдүгү 1995-жылы парламент өзүн өзү таркатып, Акаев жаңыланган, авторитардык конституциянын негизинде жаңы мөөнөткө кайра шайланганда жаралган эле.

Акыркы жылдары окумуштуулар тарабынан сунуш кылынган авторитардык саясий режимдердин жаңы классификациясы демократия жана авторитаризм түрүндөгү эки өлчөмдүү бөлүнүүнү колдонгон мурунку типтештирүүнүн айрым кемчиликтеринен ийгиликтүү арылды деп тыянак чыгарса болот.

Саясий теоретиктердин жаңы иштеп чыгуулары артыкчылыктарга ээ, анткени алар радикалдуу демократия гана эмес, ошондой эле өткөөл режим түрлөрүн, авторитардык субтүрлөрдүн алкагында кыймылдарды жана режимдердин демократиялык эмес бир түрүнөн авторитаризмдин башка түрүнө өзгөрүүнү эске алуу менен режимдик өтүүлөрдү аныктоого мүмкүндүк берет.

Бул режим түрлөрүнүн жаңы классификациясы, ошондой эле, кемчиликсиз эместигин жана илимий талкууларга себеп болгонун да моюнга алуу керек [17]. Ошентсе да, концепциялык ыкмалардын жана классификациялык схемалардын көп түрдүүлүгү заманбап демократиялык эмес режим түрлөрүн изилдөө милдетин жөнөкөйлөштүрөт деген тыянак чыгарса болот.

Демократияга өтүү десе эле, анда өлкөдөгү башкы социалдык-экономикалык көйгөйлөр өзүнөн-өзү эле чечилип калбастыгын түшүнгөндөн кийин коомдун “авторитаризмге карата ностальгиясы - кусалык, каалоосу” – “ийгиликсиз” демократияга карата жооп катары чыкты. Демократияга карата балкыган сезимди көңүл калуу, бузулуу, кыжырдануу, апатия – кайдыгерлик, каалабоо, кайгы менен капа алмаштырды. Мына ушул себептерден улам дээрлик бардык постсоветтик республикаларда саясий системанын маятниги кескин түрдө экинчи бир четки чекке ооп кетти: гегемондук аткаруу бийлигине, анын тикетүзүмдөрүнө өттү. Башкача айтканда, тоталитаризмден либералдуу демократияга өтүүнүн объективдүү зарыл формасы катары саясий алдыңкы жайыкка авторитаризм чыкты.

Ошентип, С.Хантингтон белгилеген демократиялаштыруунун үчүнчү толкунунунⁱⁱ аякатшы менен дүйнө тоталитаризмден либералдуу демократияга өтүүнүн объективдүү зарыл

формасы катары саясий алдыңкы айдыңга авторитаризм чыкканын мойнуна алууда десек туура болот. Ушундан улам демократиялык эмес саясий режимдерди жана авторитаризмдин улам пайда болуп жаткан жаңы формаларын изилдөөгө болгон окумуштуулардын кызыгуусу акыркы жылдары кескин жогорулады десек болот.

Өзгөчө, постсоветтик республикалардагы, Борбордук Азия, анын ичинен Кыргызстандагы саясий процесстер демократиялык эмес саясий режимдердин көз карашынан алып караганда изилдөөчүлүк кызыгууну туудураары шексиз. Кыргызстанда жана анын чегинен тышкаары да, акыркы жылдары авторитаризмдин жаңы формаларына жана анын ар кандай көрүнүштөрүнө арналып жарык көргөн илимий жана илимий-популисттик макалалардын санынын көптүгү буга мисал жана далил болуп эсептелет. Бул изилдөөлөрдүн теориялык жана изилдөөчүлүк ыкмалары ды ар кылдуу жана көп түрдүү. Ошентсе да алардын ичинен бул параграфта рационалдык тандоо теориясын, неоинституционализмди жана актордук ыкманы негизги теориялык парадигмалар катары көргөзүүгө басым жасадык.

Постсоветтик аймактагы көз карандысыз бардык жаңы мамлекеттер укукчул демократиялык коом курууну жана либералдуу рынок экономикасына өтүүнү өздөрүнүн көксөлүү максаты кылып жарыялашты. Бирок реалдуу турмушта бул максат КМШнын көп өлкөлөрүндө жалган элеске, закымга айланды.

СССР жоюлуп, саясий бийликтеги партиялык монополия жок болгон соң постсоветтик мейкиндиктеги бардык көз карандысыз жаңы мамлекеттерде жаңы элитанын кайра уюткалануу процесси таасын-так көрүнгөн кош бийлик мүнөзүнө ээ болду. Дээрлик бардык жерде бийликтин карама-каршы эки борбору түзүлдү: бир уюл Жогорку Советтердин президиумдары тегерегинде пайда болуп, советтик мекемелердин бүткүл тиктүзүмдөрүнөн куралды; экинчи уюл президенттин тегерегинде жаралып, ага жалпы аткаруу бийлигинин тиктүзүмдөрү кирди. Ошо кездеги кыргыз парламентинин депутаты катары мен муну өзүм көргөм жана жакшы билем – деп белгилейт профессор Ж.Сааданбеков [16, 218-225]. Бийликтин эки борбору – Жогорку Совет менен Президент - ортосундагы күрөш өтө принциптүү мааниге айланды: кеп саясий кайра куруулардын эки концепциясы, бийликти уюштуруу формалары, ошондой эле реформаларды жүргүзүү ыкмалары ортосундагы кагылыш жөнүндө болду. Саясий эки корпорация бийликти жана менчикти бөлүштүрүүдө чечүүчү ролго, бийлик монополиясына жетишүү учун кагылышты. Бул кармаштын социалдык мааниси мына ушунда болду [16, 218].

Бул кармаштын жүрүшүндө генетикалык жактан Советтер бир партиялуу коммунисттик диктатурага жакын экени айкындалды, ушунун өзү аларды либералдык демократиянын принциптерине таптакыр төп келбеген бийлик формасына жана анын ресурсуна айлантты. Биздин Жогорку Кеңеш ошо кезде пландуу экономикадан рынокко өтүү маселелеринде ашкере консервативдүү позицияларда турду, бийликти бөлүштүрүүнүн демократиялык принциптерин четке какты, мамлекетти жана экономиканы борборлоштурууну жактады. Жагдайды женгө салуунун социалдык механизми катары көбүнесе укук же мыйзам эмес, патрон-клиент мамилеси колдонулду, бийлик бөлүштүрүү иши болсо көп жагынан кландардын жана трайбалисттик топтордун бийлик үчүн күрөшүн эстетип калды. Жогорку Кеңештин аткаруу бийлигинин тикетүзүмдөрү менен өз ара мамилеси көчкө салма мүнөзгө айланды, парламентчилер "митингчил демократиянын" шарпа- шарына көмүлүп, өкмөттүн оперативдүү ишин такай камалап турушту.

Натыйжада өлкөдө анархия жана аламанчылык өкүмсүрүп, мамлекет өзүнүн маңыз-маанисин жоготуп, жок болуу коркунучуна кептелди. Балтика боюндагыларды эске албаганда постсоветтик аймактагы башка өлкөлөрдө да болжол менен ушундай эле абал түзүлдү. Ошо кездеги парламенттер кантип жоголгонун баарыбыз жакшы билебиз. Россиянын Жогорку Совети 1993-жылы танктардан атылды. Казакстанда жана Кыргызстанда парламенттер өздөрүн өздөрү таркатып, тарыхтын эски барагында калышты. Бул, албетте, парламентаризм эмес, протопарламентаризм болгон эле, эгер ал дагы биртке бийликте кармалып турса, анда көз карандысыз жаш мамлекеттерди союздун өзүндөй эле оролдо ойрон болуу жолуна түртөрү

кадиксиз болчу.

Мына ушул себептен улам дээрлик бардык республикаларда саясий системанын маятныги кескин түрдө экинчи бир четки мөлчөргө ооп кетти: гегемондук аткаруу бийлигине, анын тикетүзүмдөрүнө өттү. Башкача айтканда, тоталитаризмден либералдуу демократияга өтүүнүн объективдүү зарыл формасы катары саясий алдыңкы жайыкка авторитаризм чыкты [16, 219].

Колдонулган адабияттар:

1. Шумпетер Й.А. Капитализм, социализм и демократия. М. : Экономика, 1995. 540 с.
2. Даль Р.А. Полиархия : участие и оппозиция / пер. с англ. С. Деникиной, В. Баранова ; Гос. ун-т - Высшая школа экономики. М. : Изд. дом Гос. ун-та - Высшей школы экономики, 2010. 288 с.
3. Шумпетер Й.А. Капитализм, социализм и демократия .. С. 269.
4. Linz H., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1996. 479 p.
5. Вебер М. Избранное. Образ общества. М. : Юрист, 1994. С. 109.
6. Croissant A., Wurster S. Performance and persistence of autocracies in comparison : introducing issues and perspectives // Contemporary Politics. 2013. Vol. 19. № 1. P. 2-3.
7. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. 368 с.
8. Более подробный исторический обзор исследований недемократических режимов см. : Liden G. Theories of Dictatorships : reviewing the literature [Электронный документ]. URL : <http://www.abo.fi/sitebuilder/media/23741/lidn.pdf> (дата обращения : 11. 02. 2013).
9. D'Anieri P. Electoral tactics and autocratization // Comparative Democratization. 2013. Vol. 11. № 2. P. 1.
10. Diamond L. Is the Third Wave Over? // Journal of Democracy. 1996. Vol. 7. № 3. P. 20-37.
11. Freedom in the World 2013 [Электронный документ]. URL <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2013>. (дата обращения 13.05.2013).
12. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита // Политическая наука. 2003. № 2. С. 42-65.
13. Electoral Authoritarianism : The Dynamics of Unfree Competition / ed. by A. Schedler. Boulder, CO, und London, UK : Lynne Rienner Publishers, 2006. 268 p.
14. Levitsky S., Way L. Competitive Authoritarianism : Hybrid Regimes after the Cold War. UK : Cambridge University Press, 2010. 517 p.
15. Schedler A. The logic of electoral authoritarianism // Electoral Authoritarianism : The Dynamics of Unfree Competition / ed. by A. Schedler. Boulder, CO, und London, UK : Lynne Rienner Publishers, 2006. P. 1-23.
16. Ж.Сааданбеков, Менин өмүрүм, Бишкек, “Алтын принт”-2010, 325 бет.С.219.
17. Wahman M., Teorell J., Hadenius A. Op. cit.